

Observacions sobre el Diccionari general de la llengua catalana de Pompeu Fabra i la normalització del llenguatge botànic català

RAMON MARRUGAT CUYÀS
Llicenciat en filologia catalana
Programa de doctorat del Departament de Filologia Catalana
de la Universitat Rovira i Virgili

1. LA LEXICOGRAFIA BOTÀNICA CATALANA ANTERIOR A FABRA

No deu ser gaire exagerat de dir, com s'ha dit, que «Fabra no tenia gaire cosa a pouar» (Colón, 2007a, p. 20) en iniciar el procés de confecció del *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC). Aquesta afirmació pren molt de sentit en la redacció del lèxic botànic, perquè si bé és cert que en la lexicografia anterior ja hi ha, de manera esparsa o puntual, força material interessant que pogué aprofitar, també ho és pel fet que no hi ha un punt de partença per a un tractament generalitzat de la terminologia botànica.

Vist en perspectiva, el recorregut de la lexicografia científica de la botànica catalana té una sortida prou remarcable amb l'obra d'Antoni Josep Cavanilles (1795-1799), que és qui primer va adoptar la metodologia linneana, a la qual seguiren les de destacats botànics com Vayreda, Cadevall i Sallent, predecessors de la figura eminent de Pius Font i Quer. Tots ells «han contribuït a fixar sòlidament la terminologia de la ciència de les plantes» (Bolós, 1985, p. 392). Contemporània a la segona edició del DGLC, apareixia l'obra *Els noms vulgars de les plantes a les terres catalanes*, de Francesc Masclans (1954), amb la qual iniciava una extensa obra lexicogràfica botànica, nova etapa d'un camí ja ben traçat.

Aquest camí sense marxa enrere ve complementat pel que segueix la lexicografia general, que va de Lacavalleria (1696) a Balari (1924-1936), passant per les fites de Labèrnia (1839-1840) i Aguiló (1914-1934). És un procés ascendent que encara segueix, en el qual hi ha dos esglaons notables, veritables replans, com són

el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Alcover i Moll i el DGLC. La concepció lexicogràfica del primer, que engloba la fragmentació dialectal, fa que inclogui un gran nombre d'accepcions botàniques no recollides en el DGLC, les quals són, sovint, molt més acostades al parlar popular, malgrat que es noti, també sovint, la manca de la mà del botànic en la redacció de les definicions (Bolós, 1970, p. 210), perquè, com apuntava Francesc Masclans (1954, p. 24): «No és exagerat d'afirmar que sense el concurs de l'aciençat en matèria de Sistemàtica vegetal, tota obra de compilació de noms vulgars de planta resulta inicialment fallada.»

La gran millora del DGLC, a banda del saber fer de Pompeu Fabra, és la presència de dos botànics amb recursos de lingüista de la talla de Miquel de Garganta, que redactava els articles, i de Pius Font i Quer, que els supervisava abans que Pompeu Fabra no els donés el vistiplau, en una mena de protocol que regí la redacció dels articles botànics del diccionari. Segons manifestà uns anys més tard el propi Garganta (1968, p. 4), la redacció «durà tot l'any 1929 i part del següent», i, conscient del gruix de l'aportació que feren, afegia (1968, p. 4):

En el «Diccionari General de la Llengua Catalana» Fabra donà, doncs, cabuda a molts noms d'organografia vegetal —que no figuren en altres diccionaris similars—, i a breus descripcions de les famílies botàniques i de gran nombre de noms vulgars o populars de les plantes —dels quals fixà l'ortografia— amb la correspondència científica, dada necessària i que generalment no figura en els diccionaris manuals. La importància que concedí al lèxic botànic queda palesa si afegim que els articles dedicats a aquesta matèria ocuparen 112 pàgines del Diccionari imprès. (Carta de Fabra, 7 juny 1935)

De la significació que ha tingut l'aportació de Pompeu Fabra i els seus col·laboradors en la lexicografia botànica catalana, voldríem apuntar unes observacions referides a tres camps: *a)* la selecció del lèxic; *b)* la redacció dels articles, i *c)* la incorporació de terminologia.

2. LA SELECCIÓ DEL LÈXIC

En la nomenclatura vegetal, la polisèmia i l'homonímia tenen un rol activíssim: els lliscaments semàntics i les metàfores de substitució són procediments vius de formació de mots, en un panorama que enrevessen encara més els usos sinècdòquics i metonímics; i, d'altra banda, els habituals compartiments dialectals hi són particularment accentuats per raons climàtiques i d'hàbitat. Vet aquí com els lexicògrafs s'enfronten a una difícil tasca a l'hora de seleccionar uns noms que segurament no tenen parió en altres camps lèxics: si, en la dicotomia *fesoll/mongeta*, Lacavalleria (1696) ni tan sols cita aquest darrer mot, Labèrnia (1839-1840) remet circularment *fesol* i *mongeta* l'un a l'altre, i el DCVB atorga autoritat plena

als dos en definir-los per separat; finalment, Fabra es decanta per donar primacia a *fesol* sobre el sinònim *mongeta*.

En canvi, Fabra havia preferit com a veu primària *carbassa* sobre *carabassa*, al contrari del que havia fet Lacavalleria, que ni esmentava el primer, o Labèrnia, Aguiló (1914-1934) i el DCVB, que el remetien a *carabassa*, preferència que ha recuperat el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC), amb el criteri analitzat per Colón (2007b, p. 305-306), quan addueix la dualitat *aglà/bellota*, terme aquest darrer no recollit al DGLC però sí al DIEC. És el retret de Colón (2007b, p. 311) quan diu que troba el «lèxic valencià, força negligit».

Precisament l'esforç per a donar pas a variants dialectals pot portar solucions enriquidores per a la llengua, com quan, en el mateix DGLC, a banda del mot principal *atzavara* per a l'espècie *Agave americana*, inclou els sinònims *agave*, *donarda*, *maguei*, *pita* i *pitara*. Igualment passa amb l'accepció *blat de moro* de l'espècie *Zea mays*, de la qual s'hi recullen els sinònims *blat d'indi*, *blat de l'Índia*, *dacsa*, *millot*, *moresc*, *panís* i *panís de l'Índia*.

Però ens podem preguntar: per què no tenen el mateix tractament *creïlla* o *creïllera* (mots que sí que recull el DIEC), si al costat de *patata* i *patatera*, noms que designen, respectivament, el tubercle i la planta de l'espècie *Solanum tuberosum*, el diccionari recull els sinònims *trumfa* i *trumfera*? Per què els uns sí i els altres no?, no és aquest un cas flagrant de «greuge comparatiu»?

Veiem, doncs, que la denominació i categorització dels noms de les plantes és complexa i porta dificultats molt variades, perquè si els mots objecte de descripció preferent en la lexicografia general haurien d'ésser els més populars, que vol dir els que són utilitzats més correntment pels parlants, és des d'aquest punt de vista que el lexicògraf, quan decideix que *pastanaga* i *olivera* són mots populars i d'interès general, es troba alhora en la disjuntiva de decidir la conveniència d'incloure o no, és a dir, d'homogeneïtzar amb el mateix tractament, sintagmes d'ús més restringit com, posem per cas, *escordi* (*Teucrium scordium*) o *estepa negra* (*Cistus monspeliensis*), els quals, malgrat que siguin noms que ja recollia Cavanilles el segle XVIII (1795-1799), hem de convenir que no són noms gaire coneguts. Són, doncs, termes científics per a esbandir, destinats a ésser arraconats cap a un vocabulari especialitzat? És aquesta una frontera imprecisa de la qual bé prou que s'adona Oriol Casassas (2008, p. 19): «Un altre impediment per a fer del lèxic científic i tècnic una parcel·la de tractament especial és el de la vaguetat dels seus límits; on comença i on acaba la llista dels seus mots?».

La resposta no pot ser senzilla tot i assumint les contradiccions de tota tria feta amb criteris aleatoris, evidents en aquest cas, perquè no hem d'oblidar que «la meta de Fabra era de dotar el català d'un repertori dels mots del *sermo urbanus*, el que ha d'usar l'home culte, el ciutadà» (Colón, 2007a, p. 19). Heus ací com l'opció

del lexicògraf esdevé determinant per al futur d'un mot, que, decantat d'un costat de la tria, pot convertir-lo en l'estàndard de la llengua i, decantat de l'altre, ésser condemnat a galeres, perquè «un cop feta la selecció [...] el nom escollit ha d'ésser posat sempre a primer terme per tal d'afavorir la seva expansió» (Bolós, 1970, p. 216).

Com que les denominacions dels vegetals tenen una gran variació diatòpica i geogràfica, que s'acreix encara més si hi afegim els registres de caràcter comercial, culinari, industrial, etc., Pompeu Fabra i els seus col·laboradors van haver de prendre un seguit de decisions que ara, al cap dels anys, tot i la forta actualització que observem al DIEC, podem, tanmateix, considerar prou reeixides.

Ara bé, darrere hi havia un treball de camp previ. N'és testimoni i prova un article de Font i Quer (1916) aparegut disset anys abans, en què descriu, entre altres, la recollecció dels noms populars de planta sinònims *corona de reina* i *altimira* de l'espècie *Saxifraga catalaunica* o la narració de la troballa del nom de *maleïda* per al *Linum suffruticosum*, que el mateix botànic conta en una carta a Garganta de 1930 (Riera i Vallès, 1991, p. 84).

3. LA REDACCIÓ DELS ARTICLES

És notable, en la redacció dels articles dels noms de plantes en el DGLC, l'esforç de racionalització seguit gairebé sempre, que es concreta en la regularitat de llur disposició. La definició comença, després del lema i d'una indicació gramatical abreujada, amb un descriptor (*planta, arbust, bolet, etc.*), que pren de vegades la forma de nom científic, familiar o genèric (*gramínia, agaricaci, etc.*); el nom de família botànica és la continuació habitual, a la qual segueixen la informació referent a les característiques morfològiques de la planta i el nom científic de l'espècie. L'article es pot complementar amb referència a altres trets: procedència, hàbitat, utilitat, etc., sense caure en excés en la temptació enciclopèdica, essent però gairebé constant la presència dels tres elements susdits: adscripció familiar botànica, uns trets morfològics descriptius ordenats sempre «de baix a dalt» i el nom científic llatí del tàxon.

S'ha de dir, també, que haguera donat més coherència l'observació d'un criteri general en la separació de les accepcions, i que, en les entrades polisèmiques, sorprèn la nul·la utilització de la marca *bot.* 'botànica', malgrat que sigui assenyada en la «Llista d'abreviatures» inicial, que és una mancança evident per a les accepcions clarament terminològiques.

La constància de la presència dels noms científics, que contribueix a la brevetat descriptiva, facilita molt que els articles no prenguin del tot l'aire enciclopèdic que amara tants diccionaris de llengua, perquè l'adscripció a un grup taxonòmic n'estalvia la informació sobre alguns dels trets característics inherents. Malgrat

això, s'escolen en la microestructura trets definidors que avui, amb la globalització, poden no ésser gaire científics, com ara *autòcton*, *espontani*, *exòtic* o *indígena*, introduïts a instància de Font i Quer que els considerava «un *caràcter* més, i molt important» (Riera i Vallès, 1991, p. 36).

Del considerable volum de l'aportació de noms científics n'és testimoni que hàgim comptat un total aproximat de 1.120 noms botànics d'espècies diferents, que arriben als 1.373 si hi afegim les repeticions, que si bé és un nombre prou indicatiu de la importància que atorgava Fabra al lèxic botànic, no és de cap manera exagerat si pensem que «els mots destinats a denominar espècies constitueixen el fons més extens del lèxic botànic popular» (Bolós, 1970, p. 211).

Vist d'una altra manera, al DGLC hi ha aproximadament 1.655 lemes amb alguna accepció significant nom de planta, dels quals, un cop deduïts els prop de 600 que són definits per un sinònim o sintagma equivalent, en resten aproximadament 1.050 que compten almenys amb un nom científic incorporat, que acostuma a ser, gairebé sempre, el de l'espècie, però que en alguns només és el del gènere.

Quan el DGLC es refereix a la terminologia botànica no taxonòmica, si ja hi ha precedent lexicogràfic, els retocs de les definicions són sempre necessaris, de millora. Així passa amb moltes de les que Font i Quer (1937) va incloure en el «Glossari» de la *Flora de Catalunya* de Cadevall: *bulbífer* passa de 'que porta bulbs' al més ajustat 'que produeix bulbs'; *fructífer* 'que duu fruit' esdevé 'que dona fruit'; *caulescent* 'de tija ben visible' esdevé 'de tronc aparent'; la confusionària definició de *bipinnatífid* 'fulla o bé òrgan foliaci els lòbuls del qual són pinnatífids' és esclarida amb la nova definició 'pinnatífid amb les divisions o segments també pinnatífids'; la sinonímia de *redreçat* 'ascendent' es mostra esbiaixada davant la correcció necessària 'ajaguda a la base i que després creix dreta', molt millor que no pas la nova definició del DIEC 'en botànica, ascendent', contradictòria amb la que dona en la mateixa pàgina a *redreçar* 'tornar a posar dret (allò que s'havia corbat, forçat, guerxat, inclinat o ajagut)'.

Podríem dir que les modificacions que ha de fer el DIEC al DGLC no fan res més que donar continuïtat a l'afany de precisió que ja havia volgut Fabra per al seu diccionari, i de pas donar compliment a la voluntat que fos «l'obra que [...] pot realment ésser considerada com el *canemàs* del futur Diccionari de l'Institut» (Fabra, 1954, p. viii). És el cas de la correcció de solucions no prou encertades com en la quasi equivalència dels mots *antesi* 'acte d'obrir-se una flor', i *floració* 'acte d'obrir-se les flors', resolta al DIEC en definir el darrer com un procés; o bé quan confirma l'equivalència *floró* 'floreta tubulosa actinomorfa que forma una flor composta', i *flòscul* 'floreta que compon el capítol d'una planta composta', en remetre *floró* a *flòscul*.

4. LA INCORPORACIÓ DE TERMINOLOGIA

Pompeu Fabra no solament va regularitzar el sistema de sufixos que adaptava la nomenclatura científica al català, sinó que va incorporar de manera decidida el vocabulari resultant al cabal lèxic del diccionari, com ho prova l'espectacular nombre de 256 noms de famílies botàniques que recull el DGLC, que sumen 266 si hi afegim els sinònims. Aquest nombre ha estat reduït a prop d'un centenar en el nou DIEC, que també n'exclou 21 dels 36 noms d'ordre botànic presents al DGLC.

També cal registrar no menys de 60 entrades de noms de gènere botànic, que, juntament amb els aproximadament 90 noms de planta que no són sinó adaptacions de noms de gènere, fan un total de 150 cultismes, als quals, d'altra banda, s'hi poden afegir no menys de 40 noms de planta provinents directament de l'adaptació del nom d'espècie.

Aquí hi ha encara una altra qüestió a considerar, la que feia dir a Oriol de Bolós (1970, p. 217): «Si la planta no té nom popular conegut i és important, de manera que convé que pugui ésser anomenada pel públic, és feta una adaptació del nom llatí.»

L'acomodació dels noms llatins en els neologismes resultants és la justa: *Ruppia*, *Sisymbrium*, *Styrax*, *Tamarindus* esdevenen *rúpia*, *sisimbri*, *estítrax*, *tamarinde*. D'aquest aspecte de la formació de mots per al diccionari n'és il·lustratiu el diàleg epistolar entre Fabra i Garganta que inicia el primer: «Vós escriviu *llim* d'una fulla. És que *llim* és popular? Si no ho és, em sembla que la catalanització de *limbus* hauria d'ésser *limbe*» (Riera i Vallès, 1991, p. 73), i la ràpida resposta de Garganta: «Em sembla molt bé que, com dieu, en lloc de *llim* es digui *limbe*; Cad[evall] [...] ho catalanitza malament» (Riera i Vallès, 1991, p. 74).

Encara hi ha un camp força emblemàtic del treball fet en l'adaptació de la terminologia, com és el de la morfologia i la fisiologia de les plantes, perquè els noms d'origen popular hi esdevenen de seguida insuficients i inapropiats, fet comprensible si pensem que coneixements tan bàsics com la funció sexual de la flor són prou moderns per a no haver generat lèxic adient i que, per tant, en totes les llengües ha estat necessari recórrer a neologismes.

També aquí, el coneixement i intuïció lingüística de Pompeu Fabra, juntament amb la tasca dels col·laboradors Garganta i Font i Quer va esdevenir decisiva per a la sorprenent bona visió global que avui encara podem tenir de la part botànica del DGLC.

Font i Quer (1937) havia preparat un «Glossari» que recollia 692 termes emprats al llarg dels sis volums de la *Flora de Catalunya* de Joan Cadevall, que ell mateix havia hagut de completar en morir l'autor, i com que la redacció dels darrers volums va ser paral·lela a la del DGLC, s'hi van poder tenir en compte els criteris ortogràfics fabrians, i per això s'hi poden trobar grafies com *embà* i *goix*,

que havien d'ésser corregides per *envà* i *guaix* arran de la segona edició del DGLC de 1954.

Molt sovint amb definicions modificades, no menys de 564 lemes d'aquest glossari, que són en realitat 578 si hi sumem 14 participis adjectivats, també apareixen al DGLC. Ara bé, 61 dels altres 114 lemes, o sigui més de la meitat, són termes compostos que, encara que no entressin en la tria del diccionari Fabra, participaven en general del mateix criteri de formació de mots. Si a més a més, hi afegim els 37 mots que són adjectivacions que adapten conceptes ja establerts, veiem fins a quin punt és el «Glossari» l'esquema bàsic per a la incorporació dels termes d'organografia botànica del DGLC.

El diccionari de Pompeu Fabra va un pas més enllà en l'adopció de terminologia en adaptar els criteris de la taxonomia internacional, i per això el cabal lèxic incorpora mots que no consten al «Glossari» com *dispermàtic*, *duramen*, etc. De fet, aquesta conveniència referida a la terminologia botànica ja havia estat advertida abans: «hi haurà d'haver una pila de neologismes per a les veus tècniques de la botànica», en una carta de Font i Quer a Garganta de 1928 (Riera i Vallès, 1991, p. 24).

L'aprofitament del «Glossari» de Font i Quer l'ha completat ara el DIEC, en recuperar 40 dels mots no recollits per Fabra, com ara *enter*, *subespècie*, etc. També, *forma* 'grup taxonòmic', que malgrat que no té accepció pròpia al DGLC, hi participa en algunes accepcions, com ara en les de *acàcia*, de *para-sol* i de *bròquil*.

En el «Glossari», ja es remetent al DGLC les definicions exactes o equivalents d'uns quants lemes: *cili*, *herbaci*, *sigmoide*, *urcèola* i *urceolat*; i, encara que no facin referència al DGLC, són igualment exactes o equivalents les de *antera*, *antesi*, *ares-tós*, *arillat*, *bilobat*, *caulinar*, *discoïdal*, *escamiforme*, *estivació*, *exsert*, *frutescent*, *goix*, *gràcil*, *laciniat*, *lanceolat*, *merital·lus*, *mucronat*, *multilocular*, *nectarífer*, *ovalat*, *ovata*, *piriforme*, *placentació*, *reniforme* i *unicolor*.

De vegades, com en la definició del lema *fastigiat*, la diferència entre el «Glossari» de Font i Quer i el DGLC només és en els exemples proposats, *xiprer* i *pollanc*, respectivament. La precisió en els noms vulgars pot ser més estricta en algun cas, com en *gatell* 'ament', que esdevé 'ament del salze'.

Algunes altres matisos diferencials s'observa en definir el «Glossari» el lema *criptògam* 'planta amb els òrgans de la reproducció no visibles a ull nu, sense flors pròpiament dites ni sement', i, en canvi, en el DGLC 'planta que no produeix flors ni llavors', malgrat que després, en definir *fanerògam*, digui 'que té els òrgans de la fructificació visibles (oposat a *criptògam*)'.

Actualment els cultismes botànics amaren els lèxics. El diccionari de Pompeu Fabra es troba en un punt dolç: incorpora neologismes però encara s'hi pot desitjar prou bé el lèxic d'origen popular. Com que parlem de lexicografia general, és raonable de pensar que no sembla gaire possible considerar alhora d'extracció

popular i vàlida per a un diccionari general de la llengua l'accepció d'un mot no recollit al DGLC, ni tampoc al DCVB o en la lexicografia general anterior.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ I FUSTER, Marian (1914-1934). *Diccionari Aguiló*. Ed. de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 8 v.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1930-1968). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 10 v. [DCVB]
- BALARI I JUVANY, Josep (1924-1936). *Diccionari Balari*. Ed. de Manuel de Montoliu. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Només fins a la lletra G]
- BOLÓS, Oriol de (1970). «La formació del llenguatge botànic català». *Estudis Romànics* [Barcelona], vol. XIII, p. 209-224.
- (1985). «Consideracions sobre la terminologia científica catalana i el seu ús». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural* [Barcelona], núm. 50, p. 391-394.
- CASASSAS, Oriol (2008). *El llenguatge de les ciències i Pompeu Fabra*. Barcelona: Fundació Universitat Catalana d'Estiu.
- CAVANILLES, Antonio Joseph (1795-1799). *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia*. Madrid: Imprenta Real.
- COLÓN, Germà (2007a). «Introducció al *Diccionari general de la llengua atalana*». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 15-40.
- (2007b). «Pompeu Fabra, lexicògraf». A: MONTSERRAT, Anna; CUBELLS, Olga [ed.]. *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Colloqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Valls: Cossetània; Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, p. 305-316.
- FABRA, Pompeu (1954). *Diccionari general de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: A. López Llausàs editor. [1a ed., 1932] [DGLC]
- FONT I QUER, Pius (1916). «Botànica popular: la justa observació». *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* [Manresa], núm. 67, p. 153-154.
- (1937). «Glossari». A: CADEVALL, Joan. *Flora de Catalunya*. Vol. 6. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 375-420.
- GARGANTA, Miquel de (1968). «La botànica en el diccionari Fabra». *Revista de Palafrugell* [Palafrugell], núm. 7 (74) (juliol-agost), p. 3-4.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana. [1a ed., 1995] [DIEC]
- LABÈRNIA I ESTELLER, Pere (1839-1840). *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana i llatina*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla. 2 v.
- LACAVALLERIA I DULACH, Joan (1696). *Gazophylacium catalano-latinum, dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens cui subjicitur irregularium verborum elenchus*. Barcelona: Antoni Lacavalleria.
- MASCLANS I GIRVÉS, Francesc (1954). *Els noms vulgars de les plantes a les terres catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RIERA, Carles (2000). *El lèxic científic català de la botànica*. Barcelona: Editorial Claret.
- RIERA I FONTS, Carles; VALLÈS XIRAU, Joan [ed.] (1991). *Pompeu Fabra, Pius Font i Quer i Miquel de Garganta; un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.